

Středověká vápenka ve Mšeckých Žehrovicích, okr. Rakovník

Vojtěch Volf

Výstavba deseti řadových domů si v roce 2017 vyžádala skrývku na ploše téměř 0,3 ha, vzniklé sloučením několika parcel, v minulosti zahrad, na temeni návrší (449 m n. m.) na jihozápadním okraji Mšeckých Žehrovic (obr. 1). Temeno přechází asi 50 m severovýchodně od popisovaného nálezu v ostrožnu, na níž existovalo minimálně od vrcholného středověku šlechtické sídlo (Sedláček 1995, 143; obr. 2). Ostrožna je vlastně výběžkem rozsáhlé plošiny, dna někdejšího křídového moře, kterou vodoteče (zde povodí říčky Lodenice – „Kačáku“) vyformovaly do současné, místy dramatické morfologie, dno údolí je od místa nálezu nejbližší v 2 km vzdálené vísce Lodenici a hladina říčky se tam nachází v nadmořské výšce 400 m n. m.

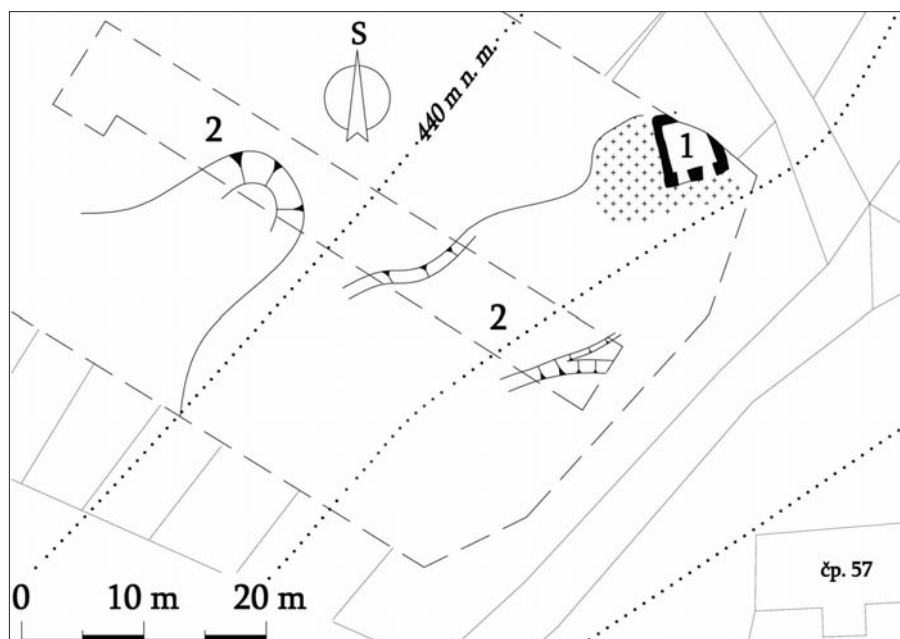
Katastr Mšeckých Žehrovic měl výjimečné štěstí na pozornost archeologů. V roce 1943 našli sedláci ze Žehrovic při těžbě písku na okraji polesí Lipina kamennou hlavu, součást větší plastiky z později v okolí rozpoznané svatyně z doby laténské (Blažková et al. 2011). Unikátnost tohoto nálezu pak do okolí lákala archeology častěji, od 50. do 80. let proběhla na katastru Mšeckých Žehrovic, Mšece, Lodenice a Čelechovic celá řada nedestruktivních průzkumů i plošných odkryvů lokalit z mladší doby železné. Ukázalo se při nich, že povodí horní Lodenice (Kačáku) bylo v posledních stoletích před přelomem letopočtu důležitým produkčním centrem výroby železa a sapropelitového (švartnového) šperku. Díky lokálním archeologům amatérům, bratrům Sedláčkovým, se podařilo při prospekcích zaměřených primárně na lokality mladšího pravěku objevit i několik areálů z období mladších, z raného a vrcholného středověku (Kolektiv autorů 1995). Přímo ve Mšeckých Žehrovicích, na mírném, k jihu obráceném svahu

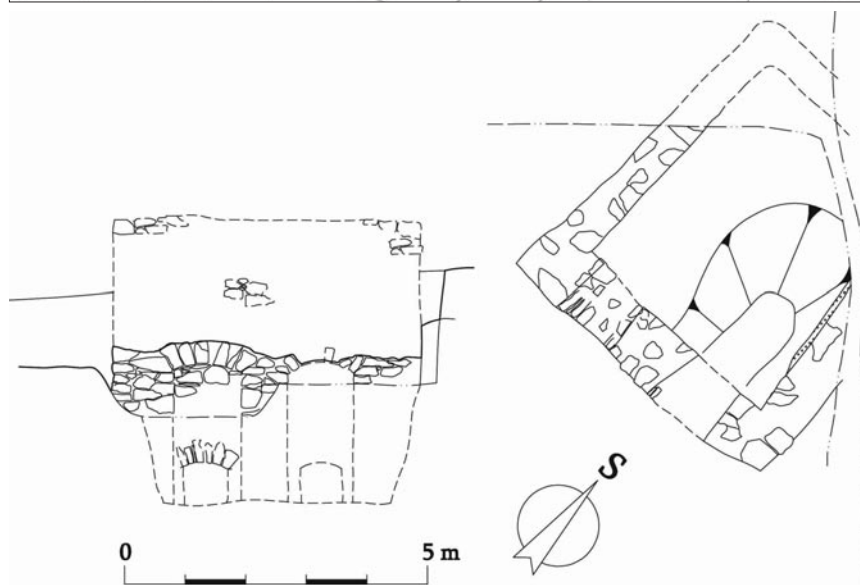
Obr. 1. Mšecké Žehrovice. Mapa jižní části obce se zvýrazněným místem nálezu pece na pálení vápna a lomu (1), zahloubených částí staveb ze 13. století (nález z konce 70. let 20. století, 2) a zahloubeného objektu v čp. 28 (3). Šrafovaně je vyznačen areál šlechtického sídla (4). Vlevo: poloha lokality na mapě Čech

Obr. 2. Mšecké Žehrovice. Pohled na návrší v jižní části obce, kde ve středověku existovalo šlechtické sídlo a v jeho těsném sousedství lomy na opuku a pec na pálení vápna

Obr. 3. Mšecké Žehrovice. Plán odkryté plochy, pec na pálení vápna s přilehlým zahloubeným objektem (1), lomy a jámy na těžbu suroviny – opuky (2)

Obr. 4. Mšecké Žehrovice. Půdorys a čelní pohled na pec na pálení vápna

pod návrším s panským sídlem (a nově odkrytou vápenkou) zachytili v 70. letech při stavbě bytovek ve stavebních výkopech zahloubené části staveb, opatřené uvnitř kamennými plentami a v jednom případě i kamennou pecí. Keramické nálezy datovaly situaci do 13. století, pro nezáměr oficiálních institucí tehdy bohužel nedošlo k profesionální dokumentaci, naštěstí p. Sedláček pořídil několik kvalitních fotografií (Volf 2001). I další zjištění o středověkém osídlení na katastru učinili Sedláčkovi, na opačném, severním okraji intravilánu obce, na mírném k jihu obráceném svahu vlevo od silnice do Lodenic opakovaně sbírali soubory keramiky z 12.–13. století. Autorem předkládaného příspěvku byl v opuštěné usedlosti čp. 28, jejíž některé dochované konstrukce ukazují na pozdně středověké stáří, dokumentován odhalený profil za zřícenou terasní zídka. I zde se nacházel zahloubený objekt s rovným dnem a tmavou výplní s keramikou 13. století (obr. 1).

POPIS TERÉNNÍ SITUACE

Na okraji skryté plochy (obr. 3) se podařilo zachytit obdélnou pec o rozměrech cca 5 × 6 m (obr. 5), delší osou orientovanou ve směru sever-jih a dvěma topnými (obslužnými) kanály obrácenými ústími do údolí, k jihu. Typem odpovídala klasickým pecím cihelen/vápenek s vertikálním vedením spalin, užívaným na našem území od mladšího pravěku až do 2. poloviny 19. století. Stěny pece byly zděné z opuky na jíl, silné 40–80 cm, při vnitřním líci omazané mazanicí se sklovitě propáleným povrchem.

Dokumentovaná pec byla zasazena z větší části pod terén (v podzemí zůstalo dochováno minimálně 2 m výšky stěn, odhadem cca 2/3 výšky pece, obr. 4). Kratší stěna orientovaná na jih byla prolomena dvojicí symetricky umístěných otvorů šířky cca 80 cm, zaklenutých valenými klenbami. Západní z dvojice byl při vnějším líci zazděn kamennou plentou, ve spodní části prolomenou vlastním topným otvorem. Východní z dvojice otvorů byl zazdívkou i záklenku topného otvoru již zbaven kvůli vyvážení vypálené vsázky pece. Té zůstalo po posledním výpalu v peci značné množství (obr. 6). V západním sousedství pece byla zachycena do skalního podloží zasekaná jáma nepravidelného půdorysu a hloubky okolo 1,5 m, s relativně plochým dnem, na nějž nasedala cca 20 cm silná vrstva popele promíšeného s velmi četnými zlomky keramiky. Zbytek výplně tvořily střídající se víceméně vodorovné vrstvy opukové drti a humózní tmavé hlíny takřka bez nálezů. Asi 15 m západně od pece byly zachyceny ve stěnách rozsáhlého výkopu pro vsakovací systém kanalizace početné těžební jámy na surovinu – opuku, některé i značných rozměrů a hloubky (některé i více než 20 × 20 m při hloubce 2,5 až 5 m). Místní opuka je lokálně víc provápněná, proto vhodná pro pálení na vápno. Společným rysem je i charakteristická výplň těžních jam: takřka vodorovné, početné a tenké vrstvy střídající se opukové suti a humózních černých vrstev téměř bez nálezů. Objevený výrobní areál nenarušovaly žádné další objekty z jiných časových období (obr. 3).

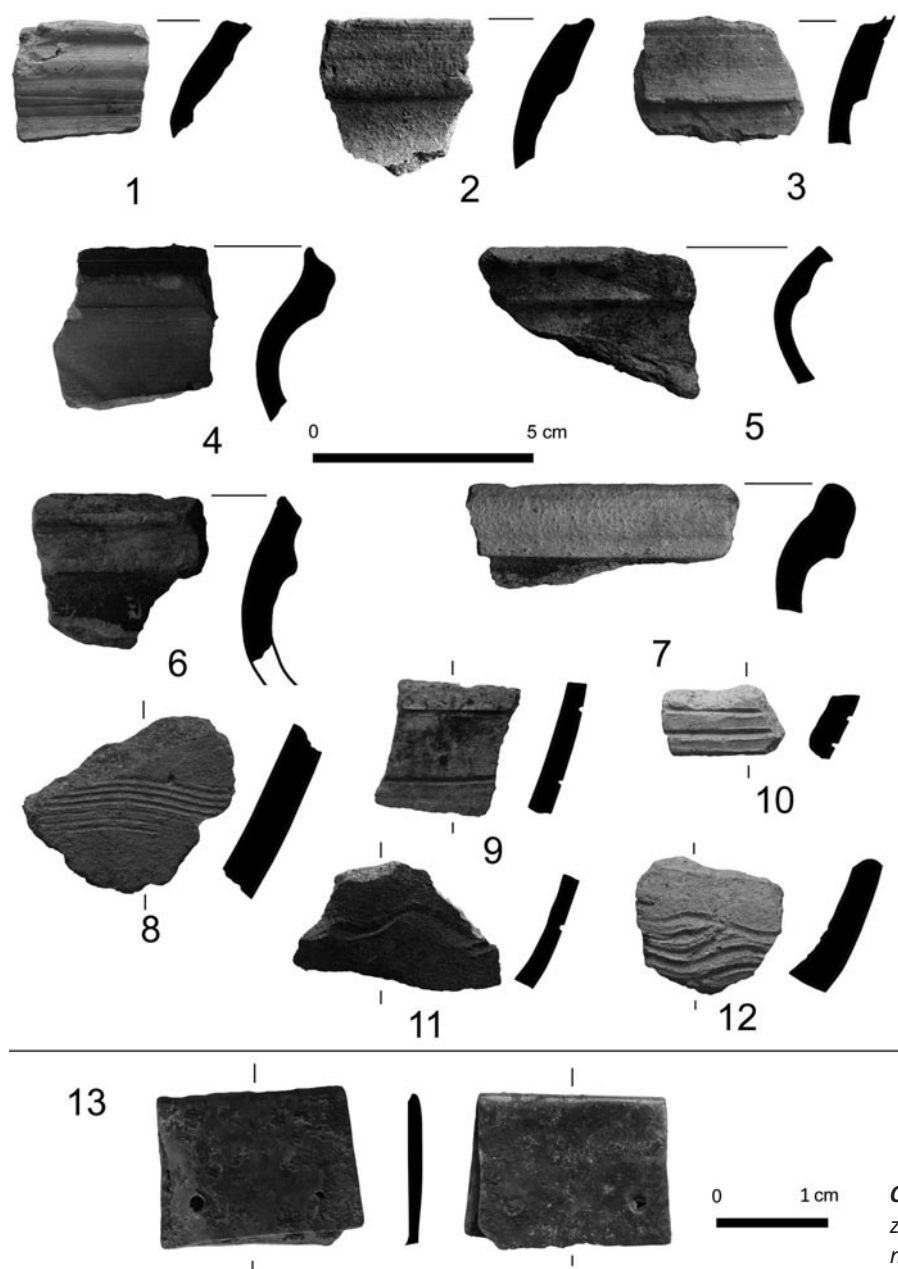
Obr. 5. Mšecké Žehrovice. Pec na pálení vápna, celkový pohled od severu

Obr. 6. Mšecké Žehrovice. Západní obslužný otvor, detail zaklenutí, v popředí nevybraná poslední vsázka vypáleného vápna. Pohled od severu

ROZBOR MOVITÝCH NÁLEZŮ

Nálezový soubor obsahuje přes 220 zlomků užitkové keramiky (obr. 7). Jedná se o zlomky bezuchých hrnců se stopami obtáčení a dny s podsýpkou a v ojedinělých případech i dnovými značkami. Mezi zlomky okrajů jsou nejpočetněji zastoupeny různé varianty okruží, dále pak okraje zduřelé. Zlomky stěn jsou nejčastěji zdobené rytou šroubovicí a vlnicemi. Až na několik zlomků silnostěnných nádob s příměsí tuhy kolísá barevné spektrum mezi žlutobílou a hnědošedou, žádný zlomek nelze jednoznačně zařadit mezi redukčně vypalované. Velké procento zlomků vykazuje tzv. sendvičový efekt. Keramické těsto je často jemnější až vysloveně plavené, řada zlomků okruží a stěn s rytými šroubovicemi je však z materiálu výrazněji hrubšího, zřejmě ostřené. Pro celý soubor je kromě velmi omezené prostorové distribuce charakteristická i vysoká fragmentárnost a zároveň nescelitelnost. Snad to souvisí s podmínkami během ukládání – lze předpokládat dlouhodobou komunikační vytíženost nejbližšího okolí pece v souvislosti se značně náročným nakládáním, výpalem a vybíráním vsázky. Keramický soubor pochází z naprosté většiny ze čtyř stratigrafických jednotek: především výplně „stavebního výkopu“, prostoru mezi odtěženým skalním podložím a na jíl pečlivě zděnou stěnou zahloubených částí pece. Druhá, na keramické nálezy nejbohatší stratigrafická jednotka se nacházela při dně (podlaze) zahloubeného objektu (jámy) v těsném západním sousedství pece. Zřejmě to byla místa, odkud se pec plnila. V jasně ohraničené, slehlym popelem tvořené vrstvě byly keramické zlomky velmi četné, téměř stejně jako ve „výkopu“ podél západní obvodové zdi pece, ale na rozdíl od nich často jevíly známky přepálení (úplná, zdánlivě řízená oxidace) nebo kontaktu se vsázkou během výpalu (vápenná krusta). Podobné efekty bylo možné pozorovat ve zbylých dvou na keramické nálezy ne úplně skoupých stratigrafických jednotkách, výplni „předpecní jámy“ před západním obslužným otvorem, tedy její odtěžené svrchní polovině hloubky, a výplni (zásypu) pece nad vlastní vsázkou. V ní byl poměr keramických nálezů vůči odtěžené kubatuře nejnižší.

Obr. 7. Mšecké Žehrovice. Výběr z movitých nálezů, 1–12 keramika, 13 kov

Jediný nalezený kovový artefakt, uložený v době fungování pecí představuje prosté nákončí pásku (19 × 13 × 3 mm, obr. 7:13), z přehnutého plechu se zelenou hladkou patinou a drobnými dírkami v rožích, pochází ze „stavebního výkopu“ podél západní obvodové zdi pece.

ZÁVĚR

Na našem území byly nejčastěji středověké vápenky zachyceny v zázemí měst (Kolařík – Peška 2008; Holub 2011), hradů a klášterů (Endlicherová – Korbička 2011; Merta – Merta 2011), z prostředí menší vsi (byť v těsném sousedství šlechtického sídla) jde o první příklad. Výroba vápna bývá i kvůli kontextům archeologických nálezů kladena ve středověku do takřka výlučné souvislosti se stavební činností. Popisovaný výrobní areál ve Mšeckých Žehrovicích snad zásoboval vápnem stavbu šlechtického sídla, mohl snad i souviset s nějakou neagrární činností, při které se vápno používalo, nebo mohlo být koneckonců z vápenky distribuováno na stavby do okolí; v samotných Žehrovicích v první polovině 13. století nic zděného na maltu nestálo, ani se z vápna nevyrábělo. Překvapuje vyspělost konstrukce pece, pec ze zapadlých Mšeckých Žehrovic společně s vápenkou odkrytou při stavbě podzemních garáží pod náměstím Republiky v Praze (Juřina a kol. 2009, 68–69) představují vůbec nejstarší známé příklady tohoto typu pecí na našem území.

LITERATURA

- Blažková, K. – Sedláček, F. – Stolz, D. – Stolcová, D. – Venclová, N. 2011: Příběh nejkrásnější keltské hlavy. Pohled do života Keltů nejen na Novostrašecku. Praha–Rakovník.
- Endlicherová, M. – Korbička, M. 2011: Středověká vápenická pec u hradu Pyšolce, *Archeologica technica* 22, 121–130.
- Holub, P. 2011: Vápenka z Panenské ulice v Brně, *Archeologica technica* 22, 134–138.
- Juřina, P. a kol. 2009: Náměstí Republiky. Výzkum století. Praha.
- Kolektiv autorů 1995: Mšecké Žehrovice 950 let. Mšecké Žehrovice.
- Kolařík, V. – Peška, M. 2008: Středověké vápenické pece z Moravského náměstí v Brně, *Archeologica technica* 17, 30–42.
- Merta, D. – Merta, J. 2011: Vápenická pec u hradu Holštejna, *Archeologica technica* 22, 131–133.
- Sedláček, A. 1995: Hrady, zámky a tvrze Království českého VIII. Praha.
- Volf, M. 2001: Tvrz ve Mšeckých Žehrovicích. Nepsaný rukopis SOČ. Nové Strašecí.

A medieval lime kiln in Mšecké Žehrovice, Rakovník District

On a hill on the southwestern edge of the village, we managed to detect a rectangular kiln with dimensions of c. 5.5 × 3.5 m. It corresponded typologically to classic kilns used in brickworks and lime production plants which consisted of two heating channels under the burning chamber and a vertical exhaust outlet and were used in the territory of the Czech Republic from the Middle Ages until the early 20th century. The walls of the discovered kiln were built of stone and clay, their thickness ranged from 40 to 80 cm and their inner faces were smeared with daub featuring a glassy, charred surface. The kiln was for the most part situated below the ground level (2 m minimum, c. 2/3 of the original height have survived underground). The shorter side facing the south was pierced by a pair of symmetrically placed openings with a width of c. 80 cm which were arched by barrel vaults. The outer face of the western opening was walled up by a stone screen which was pierced in its lower part by the heating opening itself. There was no masonry in the eastern opening due to the removal of the burned charge. Quite a large amount of material has remained inside the kiln after the last burning. In the western neighbourhood of the kiln, a pit sunken into the bedrock was noted whose ground plan was irregular. Its depth reached 1.5 m and its bottom was flat and covered by a c. 20 cm thick layer of ash containing numerous pottery fragments. Approximately 15 m west of the kiln, numerous extraction pits were observed from which the building material – arenaceous marl – originated. Some of them were really large (20 × 20 m minimum, a depth of up to 5m). The discovered production site was not disturbed by later features. The site's functioning can be anticipated during the first half of the 13th century, based on a representative pottery assemblage dating from the 11th–13th centuries which was found in the immediate vicinity of the kiln.

(English by Jan Machula)

Fig. 1. Map of the village's southern part. The findspots of a lime-burning kiln and a quarry (1), 13th century sunken structures (discovered in the 1970s, 2) a sunken feature within house no. 28 (3) are marked. The grounds of a noble residence are hatched (4)

Fig. 2. View of a hill in the southern part of the village where a noble residence used to stand in the Middle Ages. In its immediate vicinity, there were arenaceous marl quarries and a lime kiln

Fig. 3. Plan of the stripped area, the lime kiln with an adjacent sunken feature (1), quarries and pits for the extraction of building material – arenaceous marl (2)

Fig. 4. Ground plan and front view of the lime kiln

Fig. 5. Lime kiln, general view from the north

Fig. 6. Western service opening, detail of its arching. In the foreground, there is the very last, unremoved charge of burned lime

Fig. 7. Selected movable finds, 1–12 pottery, 13 metal
